

predgovor

stef jansen

Zamoljen sam da u ovaj predgovor unesem i osobnu notu, stoga ću početi sa provokacijom i pokušati da se za to iskupim u ostatku teksta. Odrastao sam u Flandriji, na sjeveru Belgije, i smatram se sretnim što pripadam generaciji koja je u potpunosti školovana na mom maternjem jeziku (holandski, ili kako ga mi zovemo 'nederlands'). Da sam se rodio pedeset godina ranije, ovo ne bi bilo moguće. U to vrijeme je buržoazija, koja je pretežno govorila francuski jezik, smatrala da je jezik govoren (mnogim različitim dijalektima) od strane većine populacije, nepodoban za civilizirajuće svrhe obrazovanja. Obrazovanje je najvećim dijelom bilo na francuskom i usađivalo je ovakav hijerarhijski svjetonazor. Bila je potrebna dugoročna borba da bi se dokinula ova elitistička predstava o "više" i "manje kulturnim" jezicima i narodima. Danas, Flamanski nacionalisti zloupotrebljavaju ovu historiju u svojoj sebičnoj i uskoumnoj propagandi, ali ovo ne umanjuje moju zahvalnost za uživanje plodova takve borbe. Drago mi je što nisam bio primoran školovati se na francuskom (jednako kao što mi je drago da sam francuski učio u školi – kao predmet). U onoj mjeri u kojoj su one borbe za društvenu pravdu, pozdravljam slične napore drugih grupa koji se odvijaju širom svijeta danas. Nitko ne bi trebao biti primoran da uči, na drugom jeziku, kako je jezik kojim ona ili on govori kod kuće, inferioran drugim jezicima.

Sredinom devedesetih godina počeo sam učiti vaš jezik. Od tada, tokom mog dugotrajnog istraživanja i drugih boravaka u Srbiji, Hrvatskoj i različitim dijelovima Bosne i Hercegovine, moj govor je akumulirao jedinstvenu mješavinu regionalnih lingvističkih specifičnosti. Obogaćen dodatnim načinom akcenta i čestih grešaka tipičnih za strance, on je zločin protiv nacionalističkog purizma, ali za mene fino funkcioniše.

Ova biografska putanja me postavlja u specifičnu relaciju s temom ove knjige. Jer, zasigurno, odbrambeni, antidiskriminirajući argument koji sam dao u vezi s Belgijom upravo je onaj koji koriste oni koji pružaju otpor integrisanom školovanju u BiH? Kako možemo pročitati u ovoj knjizi, oni koji ne vide problem s dvije škole pod jednim krovom (u nastavku ću koristiti odgovarajuće ružnu skraćenicu „2špj“) žele zauzeti ovakvu odbrambenu poziciju. Tek nekolicina njih eksplicitno zagovara podijeljeno školstvo *kakvo postoji danas*. Budući da je trenutna situacija de facto odjeljujuća, za zagovaranjem podijeljenih škola ne postoji ni potreba. Suočeni s autorom dokumentarnog filma i zamišljenom publikom, od kojih ispravno očekuju neodobranje podijeljenog školstva, mnogi od njih ističu da zbilja 2špj *ne* treba biti shvaćena u smislu diskriminacije, netolerancije a kamo li mržnje. Umjesto toga, mnogi, posebno učenici, predstavljaju takve škole kao nešto što jednostavno postoji, kao neutralnu, nedramatičnu životnu činjenicu. Oni djeluju zbunjeno zbog činjenice da autsajderi oko toga dižu takvu buku.

Autori priloga u ovoj knjizi tvrde da je ovakva rutinizacija segregacije upravo razlog zbog kojeg bismo trebali nastaviti dizati buku. Slažem se. Ipak, za mene, jedan od ključnih doprinosa ove knjige je da nas primorava na brutalno suočavanje s činjenicom da, za mnoge učenike, nastavnike, administrativce i roditelje, 2špj stvarno *jeste* neproblematična datost u njihovim svakodnevnim životima. Ovo nas podsjeća do koje je mjere podijeljeno školstvo *samo još jedno* institucionalizirano utjelovljenje podijeljenog *življenja*. Namjerno ili ne, u gradovima o kojima se ovdje govori, životi većine ljudi odvijaju se većinu vremena u etnonacionalno homogenim čahurama. Ali, budimo jasni: kao posljedica obimnih migracija vezanih za rat, ovo je istina za većinu bosanskohercegovačke populacije danas. 2špj nam se može činiti kao posebno bolan oblik segregacije, umnogome jer uključuje djecu, i ova knjiga sadrži analize razloga zbog kojih je to tako. Ali nas time također provocira da preispitamo naše vlastite pretpostavke. Podešavajući naš fokus na cijelu teritoriju BiH, možemo vidjeti da je doslovno cjelokupno školstvo podijeljeno duž etnonacionalnih linija. Obično su linije podjele na određenoj udaljenosti od školske zgrade, dok u posebnim slučajevima razmatranim u ovoj knjizi, one idu *kroz* same zgrade. Ovi gradovi ne predstavljaju otoke segregacije, već mjesta u kojima je segregacija posebno oštro *vidljiva* zbog fizičke blizine koja čak i ne postoji drugdje u istom

obimu. Izravno rečeno: u većini općina u BiH danas, ne postoji dovoljno učenika različitog etnonacionalnog porijekla sa kojima bi se dijelio krov. Ova nas knjiga stoga podsjeća da moramo analizirati uspostavljanje 2špjka u kontekstu postratnih briga o diskriminaciji povratnika na etnonacionalnoj osnovi, i poziva nas da razvijamo kritičke perspektive o podijeljenim životima u cijeloj Bosni i Hercegovini.

Ipak, razumijevanje ne znači opravdavanje. Premda mnogi akteri uključeni u 2špjka ne smatraju da je to nešto zbog čega bi se trebala dizati buka, postoje dobri osnovi temeljem kojih autori ove knjige ipak insistiraju na dizanju buke. Neke pozive na toleranciju i poštovanje upućene od strane aktera 2špjka, posebno političara i direktora, lako je razotkriti kao cinične pothvate, kao politički korektne priče za opravdavanje stvarnosti diskriminacije duž etnonacionalnih linija. Ovdje analiza odiše raširenim pogledom na *politiku* kao prljavu igru ciničnih muškaraca (i pokoje žene) na uštrb „običnih ljudi“. Podijeljeno školstvo tako može biti posmatrano kao jednostavno, jedan instrument više za očuvanje privilegija. Bilo bi naivno isključiti ovu dimenziju iz našeg razumijevanja, ali njeno prenamaglašavanje može biti kontraproduktivno. Kako ova knjiga pokazuje, *politika* je često prizivana od strane samih aktera kao objašnjenje za trenutnu situaciju i kao jedina domena koja može donijeti učinkovite promjene. Ali također pokazuje kojom brzinom kritika može postati racionalizacija, pa čak i opravdanje za relativnu poslušnost i pasivnost svih, uključujući i mnoge političare, koji se smatraju nekaljanima *politikom*.

Dopustite mi stoga, naglasiti drugu, komplementarnu putanju analize otvorene u ovoj knjizi. Suspregnimo na čas vlastiti skepticizam. Priznajem da ovo zahtijeva da isključimo najmanje polovinu našeg mozga ali hajdemo – samo na kratko – ozbiljno shvatiti tu retoriku. Ovo bi nam moglo omogućiti uvid u *odrednice* unutar kojih se vode i unutar kojih mogu biti vođene borbe oko obrazovanja u BiH.

Ova knjiga pokazuje kako su opravdavanje i povinovanje podijeljenom školstvu bazirani na jednostavnoj slici: postoje tri nacije u BiH, svaka s vlastitom kulturom uključujući vlastiti jezik. Po ovome, ovi će akteri požuriti da dodaju, BiH se ne razlikuje od nekih drugih država (Švicarska!). S izuzetkom zanemarljivog broja „ostalih“, svi bh. građani se onda posmatraju kao pripadnici jedne od tih grupa. I intenzitet ovakvog pripadanja je apsolutiziran: bitak ljudi je definiran njihovom etnonacionalnošću. Cijela ustavna struktura Dejtonske BiH je potkovana takvim poimanjem „bitka“ i potrebom za njegovom zaštitom. Podijeljeno školstvo tada nije percipirano kao nasilna segregacija već kao dobra institucija za prenošenje demokratskog, multikulturalnog priznavanja ovih različitih „bitaka“. Logika je, naravno, formulirana odbrambeno: sistem 2špjka *onemogućava* diskriminaciju jer štiti učenike od praćenja „tuđeg“ nastavnog programa, od učenja na „tuđem“ jeziku, od prevaljivanja velikih razdaljina da bi se ovo izbjeglo. Kao što smo vidjeli, ova knjiga pokazuje da takve brige i strahove moraju biti uključene u analizu, osobito u kontekstu post-ratnog manjinskog povratka. Ali, ona također pokazuje da je šira slika na koju se takva logika oslanja, unatoč čestim prizivanjima historije, duboko ahistorijska. Bazirana je na prisilnom vremenskom prekidu: počinje ranih devedesetih godina i projicira svoju statičnu trostranu etnonacionalističku sliku unazad u vrijeme. Očigledno je da etnonacionalne podjele postoje u Bosni i Hercegovini – u konstruktivističkom smislu: one su stvarne u njihovim efektima. Upravo zato, ključni zadatak za istraživače ostaje da kritički analiziraju kako, gdje, kada i s kojim intenzitetom se one (ne)doživljavaju danas i kako se do te situacije, u historijskom kontekstu, došlo.

Ova knjiga demonstrira kako, suprotno tome, mnogi akteri podijeljenog školstva ahistorijski isklesavaju ono što bi mogli nazvati „tolerantnom grupističkom“ pozicijom za sebe. Ona glasi otprilike ovako: nacije jednostavno postoje i oduvijek su postojale; ja pripadam jednoj od njih; poput svih drugih, ja želim biti sa svojim nacijom; mi moramo očuvati i njegovati našu kulturu i ja poštujem druge koji čuvaju i njeguju svoje kulture. Koliko je ovakav grupizam tolerantan u praksi ostaje upitno, ali napominjem da, u principu, etnonacionalni „drugi“ ne predstavljaju problem ovoj poziciji. Ono što *predstavlja* izazov takvom grupizmu je bilo kakvo preispitivanje značaja etnonacionalne razlike (tj. njenog statusa „bitka“). To je razlog zbog kojeg integrisano školstvo predstavlja takvu prijetnju statusu quo. Stoga se, u video materijalu na kojem je ova knjiga bazirana, javljaju veoma zanimljivi prijepori

kada ljudi bivaju upitani o takvoj mogućoj budućoj integraciji. Nekolicina se za nju snažno zalaže, ali je u cjelosti podrška u najboljem slučaju mlaka. Međutim, rijetki je odbacuju u potpunosti. Šematski, nailazimo na dva uzorka u većini komentara o mogućoj budućoj integraciji.

Prvi obrazac je odbijanje sa nejasnim, djelimičnim prihvatanjem. Ovdje, bit podijeljenog školstva ostaje netaknut ali je preoblikovan kao tolerantno školovanje. Segregacija je time preoblikovana kao koezistencija. Dobre ograde, u engleskoj frazi, čine dobre susjede. Podijeljene škole bivaju predstavljene kao prikladna institucionalizirana forma multikulturalnog obrazovanja u demokratskom, etnonacionalno raznolikom društvu. Integracije se, s druge strane, u principu pribojava kao negacije ove raznolikosti. Ipak, mnogi intervjuirani simultano izražavaju (nejasnu) podršku *izvjesnom stepenu* integracije. Primjerice, nastavni program iz matematike bi se mogao integrisati. Možda na ovaj način neki nastavnici žele naglasiti vlastiti profesionalni status koji se oslanja na univerzalnu vrijednost nekih predmeta. Nastavnici i drugi, možda također žele demonstrirati stepen zdravorazumskog razmišljanja: naposljetku, svjesni smo da je $2+2=4$ za sve. Ali ako pogledamo bolje, vidjet ćemo da spremnost za razmatranje pojedinih integrisanih nastavnih planova, ne implicira nužno korake ka integrisanom školovanju. Ovdje se vraćamo na pitanje jezika. Ono se samo ponekad eksplicitno javlja – očekivano, zbog dvosmislenosti pro-BiH stava mnogih aktera „federalnog“ programa, nalazimo ga većinom među akterima „hrvatskog“ programa. Ali pitanje jezika ustvari podcrtava mnoge izjave. Naime, postoje *dva* oblika otpora integraciji: jedan se tiče sadržaja predmeta dok se drugi tiče jezika na kojem će se predavati. $2+2$ može biti 4 za sve u BiH, tako da tu ne postoji očigledan problem vezan za sadržaj, ali na kojem bi se jeziku trebao podučavati ovaj zbroj? Budući da većina aktera 2špj k predstavlja jezik kao ključni izraz njihovog etnonacionalnog „bitka“, možemo u njihovo ime odgovoriti na pitanje: učenici trebaju učiti da je $2+2=4$ na *njihovom vlastitom jeziku*. To implicira da, za njih, izuzev ako nemamo dvo- ili trojezične nastavnike i veoma duge časove, učenici mogu ovo učiti pod istim krovom ali ne i u istoj učionici. To predstavlja nastavak 2špj k.

Vratimo se sada na prvi paragraf mog teksta. Zasiurno, ako smatram da je pogrešno spriječiti građane Belgije da uče na vlastitom jeziku, ne bih trebao zagovarati nešto drugo za građane BiH? U zvanično dvojezičnom Briselu, na primjer, roditelji mogu odabrati na kojem će jeziku njihova djeca učiti $2+2=4$ tako što će ih poslati u posebne jednojezične škole. Zasiurno ne mogu argumentirati da ljudi u BiH nisu vrijedni socijalne pravde kao ljudi u Belgiji? Nisam primijetio pominjanje Belgije u materijalu ali Švicarska se redovno pojavljuje kao model pri otporu integrisanom školovanju. Po mom sudu, takve analogije sa Švicarskom (ili Belgijom) su potpuno pogrešno postavljene. Još važnije, čini se da su čak i oni akteri koji koriste ovakve racionalizacije svjesni nekih problema.

Ovo nas dovodi do drugog obrazca u komentarima o mogućoj budućoj integraciji školstva. Mnogi intervjuirani kažu da nisu protivni izvjesnom stepenu buduće integracije, ali da su ratne rane još isuviše svježije. Oni tvrde da bi stavljanje učenika iz različitih etnonacionalnih grupa zajedno u istu učionicu, u ovoj fazi bilo bešćutno. Ovaj argument za odlaganje se stoga, ne temelji na zaštiti prava već na saosjećanju. Primjetite kontradikciju: s jedne strane, oni kažu da bi izvjestan nivo integracije bio dobra ideja ali da bi integracija trebala biti odložena zbog saosjećanja, dok, s druge strane odbacuju integraciju *u principu* kao atak na pravo pojedinca da studira na vlastitom jeziku. Protok vremena može umanjiti značaj ratnih rana ali zasiurno, iz ove perspektive, ne može umanjiti jezička prava?

Pitanje jezika je stoga centralno pitanje za 2špj k i očekujem da će biti ključni element za pobijanje u bilo kakvom budućem pokušaju postizanja izvjesnog nivoa integracije. U BiH, jedini način za predstavljanje podijeljenog školstva kao multikulturalnog školstva (argument „tolerantnog grupizma“), jeste kroz apsolutističko insistiranje na jezičkim razlikama. Anti-integracionistički i multikulturalistički argumenti *jesu* stoga kompatibilni, ali problem leži u korištenom modelu multikulturalizma koji je ustvari „prijateljska“ verzija etnonacionalizma. Naravno, *postoje* i oduvijek su postojale mnoge razlike u običajima, vjerovanjima i govoru ljudi u BiH. Ove razlike tiču se regija, klasa, religija i mnogih drugih dimenzija. Neke od ovih razlika su kroz historiju počele biti razumijevane kao razlike koncentrisane oko etnonacionalnih linija. Skori projekti konsolidacije standardiziranih etnonacionalnih jezika postižu snažne efekte, posebno među mlađim generacijama.

Ali čak i ako bi prihvatili da bosanski, hrvatski i srpski jezik govoreni u BiH, trebaju biti koncipirani kao zasebni jezici, paralela s razlikama između npr. njemačkog, francuskog, italijanskog i retoromanskog jezika u Švicarskoj ostaje potpuno pogrešna. Istovjetno, razlika holandski/francuski (i njemački) jezik u Belgiji, jednostavno nije istog reda. Razlozi zbog kojih ove paralele ne funkcionišu, naravno, leže u ahistorijskim pokušajima odvajanja pitanja jezika od rata u BiH 1992-95. Više od svega, i sigurno više od nekog zamišljenog drevnog procesa odvojenog razvoja, taj rat je proizveo oblik, status i značaj pripisan etnonacionalnim jezičkim podjelama danas. Suprotno tome, otpor integrisanom školovanju evocira model tri nacije-sa-jezicima. Međutim, činjenica da se isti akteri *također* referiraju na svježinu ratnih rana, indicira da postoji svijest kako ovaj model sam, ne može predstaviti iskustvo njihovih života. Naravno, ovo ih ne sprečava da ga koriste.

Kao što je vidljivo iz knjige, ovakvi kontradiktorni obrasci rezonovanja o 2špj, umnogome se koriste na odbrambeni način: „mi“ trebamo biti zaštićeni, uvijek i u principu, ali također i zbog recentne ratne viktimizacije. Postavlja se pitanje: od koga ili čega ljudi brane ovo „mi“? Očigledan odgovor je: od etnonacionalnih „njih“, posebno većinskih na lokalnom, entitetskom ili državnom nivou. Ipak, poglavlja u ovoj knjizi su me navela na sumnju da, u mnogim slučajevima, postoje i drugi oblici odbrane na djelu. Jedan od njih mogao bi biti nazvan odbranom od vlastite prošlosti i posebno od vlastitog intimnog znanja o životnom iskustvu u jugoslovenskoj BiH, u kojoj etnonacionalne razlike nisu bile artikulirane na isti način, proživljene istim intenzitetom ili obdarene istim značajem. Ovo je posebno važno za ljude starije od četrdeset godina, ali vjerovatno, na druge načine, igra ulogu i za mlade ljude. Drugi bi oblik mogla biti odbrana od vlastitog zdravog razuma. Ovo bi mogla biti odbrana od vlastitog znanja ili sumnji da postoje mnogi utilitaristički razlozi za održavanje podijeljenog školstva kao što je postojanje dva budžeta s pripadajućim zaposlenicima, opremom i prilikama za klijentelizam. Može se također ticati jezika: premda mogu zvučati kao klasični romantičarski intelektualci kada insistiraju na statusu jezika kao izraza jedinstvenog „bitka“ nacija, ovi akteri također (i poput nas ostalih – uglavnom) ustvari *koriste* jezik na svakodnevnoj bazi. Oni stoga znaju iz iskustva, da je jezik, u svojoj svojoj lijepoj raznolikosti, u najmanju ruku *također* i pragmatični alat za komunikaciju između ljudi. Oni znaju da, za razliku od građana Belgije koji govore holandski i francuski jezik i koji moraju *naučiti* jezik onog drugog da bi sa njime mogli komunicirati, ljudi u BiH to mogu činiti bez učenja novog jezika. U tom smislu, čak i ako insistiraju na svom jeziku kao etnonacionalnom i pritom jedinstvenom, oni znaju da u BiH ne postoji niko ko ne bi bio u stanju da nauči da je $2+2=4$ na jedinstvenom etnonacionalnom jeziku drugih građana BiH. Osim ako, naravno, nisu jako loši u matematici.

Mančester, oktobar 2012